

LOKALNY MODEL AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Jerzy WOLNY

Politechnika Śląska, Kolegium Nauk Społecznych i Filologii Obcych; jerzy.wolny@polsl.pl

Streszczenie: Prezentowany artykuł stanowi propozycję kompleksowych rozwiązań w zakresie aktywizacji społecznej i zawodowej osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną lub osób z chorobami psychicznymi w lokalnym środowisku z uwzględnieniem aktywnej współpracy struktur samorządowych, podmiotów edukacji, pomocy społecznej i służb odpowiedzialnych za lokalną politykę zatrudnienia z sektorem przedstawicieli biznesu jako potencjalnych pracodawców oraz funkcjonującymi w regionie ośrodkami akademickimi. Opisywany model osadzony jest w paradygmacie humanistycznym i jego istotnych dla pedagogiki specjalnej pochodnych, tj. w paradygmacie społecznym, emancypacyjnym i normalizacyjnym (Krause, 2010, s. 118), uwzględnia więc te elementy współczesnej myśli społecznej, które próbują postrzegać osoby z niepełnosprawnościami w szerszym kontekście „inności” i „innych”, w tym przypadku jednostek pozostających dotychczas poza normą i ich miejsca w społeczeństwie, ich prawa dokonywania wyborów, także w zakresie wyboru różnych form egzystencji (por. tamże). Opisywany w artykule model pozwala, w przypadku jego wdrożenia, na niezależne, samodzielne życie dużej grupy osób z niepełnosprawnościami, tworząc jednocześnie pragmatyczne i bardziej ekonomicznie uzasadnione rozwiązania w lokalnym środowisku.

Słowa kluczowe: model, aktywizacja społeczno-zawodowa.

A LOCAL MODEL OF SOCIAL AND PROFESSIONAL ACTIVATION OF PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract: Presented article is above all a very specific proposal of comprehensive solutions in the field of social and professional activation of people with intellectual disability, may also be for people with mental illness in the local environment, including active cooperation of the self-government (schools, social welfare services and employment services) with the environment of local entrepreneurs, business and the university. Described model is embedded in the humanistic paradigm and its essential in special pedagogy, derived from the social paradigm, emancipation and normalization paradigm (Krause, 2010, p. 118), thus these elements in contemporary social thought, which try to perceive people with disabilities in the broader context of "otherness" and "other", in this case, individuals who have remained outside the

norm and their place in society, their right to different forms of existence, choices and alternatives (Krause, 2010, p. 118). In general, it can be stated that the model described in this article allows for independent living of a large group of people with disabilities, while creating pragmatic and more economically justified solutions in the local environment.

Keywords: model, social and professional activation.

Wprowadzenie

Uznawany dziś powszechnie za wiodący w pedagogice specjalnej paradygmat normalizacyjny, kreujący współczesne koncepcje społecznego postrzegania osób z niepełnosprawnością, a co za tym idzie kierunków podejmowanych działań wspomagających ich rozwój wiąże swoją genezę z osobami Nielsa Erika Bank – Mikkelsena i Bengta Nirje, którzy w istocie stworzyli podstawowe zasady instytucjonalnych systemów opieki nad niepełnosprawnymi. W Polsce ideę normalizacji upowszechnił Amadeusz Krause, definiując ją jako wszelkie działania umożliwiające jednostkom z niepełnosprawnościami pełne funkcjonowanie w otwartym środowisku (por. Krause, 2000, 2011).

W przypadku osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, grupy szczególnie narażonej na społeczną marginalizację, a także, co się z tym wiąże, na znaczące trudności w aktywności społecznej i zawodowej, idea normalizacji najczęściej utożsamiana jest z funkcjonowaniem tych osób na terenie instytucji edukacyjnej, opiekuńczej czy pomocowej, lub szerzej w określonej społeczności, w następujących, istotnych obszarach:

- normalizacji codziennego życia czyli respektowania naturalnych rytmów dnia i sposobów zaspakajania potrzeb, stylu życia (independent living), możliwości podejmowania samodzielnych decyzji, nawiązywania relacji partnerskich wraz z przygotowaniem się do prowadzenia życia seksualnego,
- normalizacji warunków życia w kontekście warunków mieszkaniowych. Jest to jedno z trudniejszych zadań, gdyż najczęściej dorosłość i starość osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną powiązane są z ich funkcjonowaniem w Domach Pomocy Społecznej. Normalizacja w tym przypadku dotyczyć będzie zatem kształtowania kompetencji do samodzielnego lub wspieranego mieszkania (mieszkania treningowe i wspomagane, hostele, formuły społecznych domów, osiedli itp.) oraz organizacji takich rozwiązań w lokalnym środowisku,
- normalizacji sfery życia społecznego, w tym korzystania z miejsc użyteczności publicznej i udziału w życiu społeczności lokalnych w możliwie pełnym wymiarze. To zadanie dla szkoły, rodziny i środowiska lokalnego,

- i wreszcie normalizacji aktywności zawodowej, rozumianej jako możliwość podejmowania zatrudnienia zarówno na wspomaganym, jak i otwartym rynku pracy, stanowiącego podstawę samodzielnego życia (por. np. Krause, Żyta, Nosarzewska, 2010, Żółkowska, 2011).

Analizując obszary i możliwości wdrażania procesów normalizacyjnych nie sposób pominąć faktu, iż niemal równocześnie z przyjściem na świat dziecka z niepełnosprawnością w rodzinie, pojawiają się sytuacje zniekształcające jego doświadczenia życiowe po prostu w wyniku poddawania go oddziaływaniom różnych instytucji rehabilitacyjnych i licznym zabiegom terapeutycznym, odmieniające właściwie już na stałe jego codzienność w stosunku do pełnosprawnych rówieśników (por. Żółkowska, 2011, s. 85-93; Kościelska, 1998). Nie sposób też nie dostrzec znaczącego zróżnicowania przejawianych przez tę grupę osobistych i społecznych potrzeb uwarunkowanego aktualnym etapem życia, na którym się właśnie znajdują.

Z całą pewnością w różny sposób definiowane będą potrzeby tej grupy osób w okresie wczesnego dzieciństwa, edukacji szkolnej, czy wreszcie w okresie dorosłości, kiedy specyfikę funkcjonowania będzie wyznaczał fakt uczestniczenia w instytucjonalnych lub pozarządowych formach wsparcia, takich jak np. Warsztaty Terapii Zajęciowej (WTZ), Zakłady Aktywności Zawodowej (ZAZ), czy inne ośrodki dziennego pobytu, bądź też, co stanowi znacznie mniej korzystną rozwojowo opcję, pozostawania w domu bez podejmowania żadnej formy aktywności w środowisku społecznym. Wreszcie inaczej definiowane będą problemy osób starszych, przebywających najczęściej w instytucjach „opieki totalnej”, jaki stanowi np. Dom Pomocy Społecznej (DPS), wiążących się z reguły z koniecznością ich formalnego ubezwłasnowolnienia.

Jak wynika z przeprowadzonej przez T. Żółkowską analizy danych udostępnianych przez Pełnomocnika rządu ds. osób niepełnosprawnych, a także publikowanych po roku 2000 rezultatów badań, najkorzystniej jeszcze przedstawia się sytuacja osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną na etapie ich edukacji szkolnej, z której korzysta 73,50% dzieci i młodzieży z umiarkowanym i znacznym stopniem oraz 59,45% z głębokim stopniem niepełnosprawności. Ponad 68% osób z tym rodzajem niepełnosprawności mieszka z rodzicami, a 18% z dalszymi krewnymi, w przypadku pozostałych 14% jako najczęstsze miejsce stałego pobytu wymienia się placówki pomocy społecznej. Najtrudniejsza sytuacja dotyczy rehabilitacji i adaptacji społecznej i zawodowej, czyli rozwiązań pozwalających osobom z tym rodzajem niepełnosprawności na samodzielne i niezależne życie. Zdecydowana większość osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (98,7%) nie jest aktywna zawodowo, pozostając stałymi klientami pomocy społecznej, utrzymując się z rent i zasiłków socjalnych (por. Żółkowska, 2011, s. 85-93).

Problem w niektórych środowiskach pogłębia fakt, iż taka sytuacja powtarza się w drugim, czy nawet trzecim pokoleniu, są to zatem nierzadko zjawiska głęboko społecznie ugruntowane, a więc szczególnie mało podatne na zmiany, jeśli już podejmowane są przez tę grupę

niepełnosprawnych próby zatrudnienia przyjmują one najczęściej formę „pracy na czarno”, co wiąże się na ogół z przekonaniem zarówno samych zainteresowanych, jak i ich najbliższego otoczenia, o zagrożeniu utratą praw do posiadanego orzeczenia o stopniu niepełnosprawności.

Warto zwrócić także uwagę na mocno zakorzenione w świadomości społecznej kulturowe wzorce utrzymywania jak najdłużej swoistego „parasola ochronnego” nad dorosłym już własnym dzieckiem, zarówno pełno, jak i tym bardziej niepełnosprawnym. Opieka nad „dzieckiem” w ogóle, pomoc w jego problemach życiowych jest Polsce procesem znacząco dłuższym, niż to ma miejsce w tradycji krajów zachodniej Europy, gdzie cezurą czasową rozpoczynania w pełni samodzielnego życia, łącznie z wyprowadzeniem się z domu, jest często 18 rok życia. Wobec osób z niepełnosprawnością, zjawisko to urasta wręcz do rangi pewnego rodzaju misji, co wynika z pewnością po części z rzeczywistych trudności, na jakie napotyka rodzina z osobą niepełnosprawną w polskich realiach instytucjonalnych i społecznych, ale również ma u swojego podłoża silnie obecną tradycję chrześcijańską okazywania bliźnim miłosierdzia przejawianego zwłaszcza poprzez opiekę nad chorym i słabszym członkiem rodziny, postrzeganego w kategorii chrześcijańskiej powinności i budzącego w związku z powyższym powszechne współczucie i zrozumienie, a więc generującego w konsekwencji swoistego rodzaju społeczną gratyfikację, choć najczęściej bez empatycznego zrozumienia realnych potrzeb takiej rodziny, opartą bowiem o proste stereotypy, uprzedzenia i uproszczenia. Mechanizmy te działają również w szerzej rozumianym środowisku społecznym przyjmując formy doraźnych, akcyjnie podejmowanych działań o charakterze charytatywnym.

Pewnego rodzaju wyjątek stanowią tutaj powoływane przez rodziców i ich najbliższe środowisko organizacje pozarządowe podejmujące działalność np. w obszarze wsparcia prawnego, czy rehabilitacyjnego i medycznego doradztwa. Najbardziej znaczące osiągnięcia w tym zakresie ma Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelktualną, od wielu już lat inicjujące szereg działań normalizacyjnych, zarówno o charakterze edukacyjnym, poprzez prowadzenie sieci placówek rewalidacyjno-edukacyjno-wychowawczych oraz wyposażanie osób z niepełnosprawnością intelektualną w kompetencje do samostanowienia, czy też popularyzatorskim, poprzez organizację kampanii informacyjnych i wydawanie specjalistycznych publikacji. Takie inicjatywy rzecz jasna posiadają niezaprzeczną wartość w podnoszeniu poziomu świadomości społecznej w obszarze specyfiki problemów osób defaworyzowanych, nie zastąpią one jednak rozwiązań o charakterze systemowym, na ich bowiem podłożu można tworzyć dla tej grupy przyjazną przestrzeń do życia.

W Polsce obecnie brak całościowej, spójnej koncepcji wspierania rozwoju środowiska osób niepełnosprawnych intelektualnie, nie tylko w kontekście racjonalnych rozwiązań o charakterze ekonomicznym i organizacyjnym, ale także nierzadko w kwestii przejawiania potrzeby i woli wprowadzania zmian dotychczas funkcjonujących, często nieefektywnych formuł (zob. także Krause, 2000, 2004, 2010; Żółkowska, 2004).

Biorąc pod uwagę jednak te dotychczasowe doświadczenia w zakresie kreowania nowych rozwiązań dla aktywizowania społecznego i zawodowego osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, które zostały do tej pory podejmowane oraz sprawdzone inicjatywy o podobnym charakterze w Europie i na świecie można dostrzec zaznaczającą się prawidłowość, wskazującą na fakt, że najbardziej racjonalne rozwiązania powstają w wyniku działań w lokalnej społeczności, gdzie łatwiej o decyzje dopasowane do potrzeb konkretnej grupy osób. Przedstawiony poniżej model jest właśnie taką propozycją wynikającą z przeprowadzonych analiz oraz własnych doświadczeń zawodowych autora niniejszej publikacji, która może stanowić w połączeniu z lokalnymi dostosowaniami kompleksowe rozwiązanie prowadzące do stworzenia realnych możliwości prowadzenia niezależnego w pełni lub ze wspomaganiami codziennego życia funkcjonujących w lokalnej społeczności osób z niepełnosprawnością intelektualną, a być może także z innymi niepełnosprawnościami.

Lokalny model aktywizacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną

Proponowane w niniejszym opracowaniu rozwiązania wymagają rzecz jasna dłuższej cezury czasowej, gdyż na efekty dokonywanych zmian trzeba będzie poczekać czasem kilka lat, choć niektóre wskaźniki mogą ulec poprawie od razu. Po drugie konieczne jest podkreślenie, że mowa jest o lokalnym modelu, a więc o rozwiązaniach, które dzieją się z lokalnej inicjatywy i w ramach lokalnej społeczności, z wykorzystaniem miejscowych zasobów kadrowych pedagogów, pracowników pomocy społecznej, przedstawicieli organizacji pozarządowych, samorządowców i przedsiębiorców oraz samych osób niepełnosprawnych i ich rodzin, z uwzględnieniem proponowanych modelowych rozwiązań, ale też zawsze w oparciu o analizy bieżących potrzeb i możliwości lokalnego środowiska.

Istotnym elementem budowy systemowych rozwiązań jest także możliwość współpracy z uczelnią wyższą funkcjonującą w regionie, której pracownicy mogą i powinni zagwarantować wysoki poziom merytoryczny np. tworzonych narzędzi diagnostycznych, czy programów koniecznych szkoleń zarówno dla kadry dyrektorów i nauczycieli ze szkół, jak i samych środowisk osób niepełnosprawnych (zob. Wolny, 2009).

Opisywany model opiera się o rozwiązania wypracowane w Badenii Wirtembergii, w których wyniku osiągnięto wskaźnik zatrudnienia na otwartym rynku pracy w wysokości blisko 80% populacji osób niepełnosprawnych intelektualnie i chorych psychicznie (szerzej na ten temat: Wolny, 2013).

Model uwzględnia również wnioski z doświadczeń zdobywanych przy realizacji licznych projektów UE nakierowanych na problematykę aktywizacji społecznej i zawodowej, prowadzonych w ostatnich 10 latach w Polsce, oraz organizowanych lokalnych kampanii

społecznych, czy też konkretnych akcji przekładających się na realne rozwiązania wdrożeniowe w Polsce i poza jej granicami, m.in. akcji „Aktion 1000 PLUS” realizowanej w latach 2005-2009 w Badenii-Wirtembergii, której celem było wypracowanie modelu zatrudniania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku pracy.

Wyżej wymieniona akcja zakładała zatrudnienie i utrzymanie w zatrudnieniu tysiąca osób z niepełnosprawnością, z pozytywnym efektem w postaci faktycznego znalezienia miejsc pracy dla ponad 1200 osób. Inicjatywa miała też swój wymiar społeczny poprzez szeroko zakrojone nagłośnienie w mediach i pozyskanie wielu zwolenników idei przedsięwzięcia w regionie. Prowadząc badania na tym terenie autor niniejszej publikacji spotykał się z szeregiem pozytywnych wypowiedzi miejscowych pracodawców dotyczących opisywanej akcji, np.: „Jestem dumny, że mogę brać udział w tej akcji i szczęśliwy, że dzieje się to w miejscu mojego zamieszkania”. Przedsięwzięcie, które przyniosło tak korzystne społecznie rezultaty stało się w konsekwencji fundamentem dzisiejszego systemu aktywizacji społecznej i zawodowej osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną i chorych psychicznie na terenie całego kraju. Wypracowane w toku jego realizacji doświadczenia posłużyły między innymi za inspirację do skonstruowania przedstawianego w opracowaniu modelu.

Koncepcja wdrożenia rozwiązania zakłada kilka równoległe odbywających się procesów realizowanych w miejscowych szkołach specjalnych, być może również niektórych szkołach integracyjnych, w strukturach władz samorządowych oraz w innych instytucjach czy organizacjach, które realizują swoje statutowe działania w zakresie wspomaganie osób z niepełnosprawnością intelektualną. Poniżej przedstawione zostaną podstawowe elementy modelu, należy jednak pamiętać, iż każdy element prezentowanego modelu wymaga szczegółowych opracowań dostosowanych do potrzeb i możliwości konkretnego środowiska.

Rozwiązanie zakłada ścisłą współpracę wielu różnych podmiotów w postaci realizowania stałych spotkań wg ustalonego harmonogramu, nie rzadziej niż raz w miesiącu, określanych terminem „konferencji nieustającej” (Berufwege Konferenz). Do jej podstawowych zadań należeć będzie monitoring bieżących działań i potrzeb oraz podejmowanie stosownych decyzji co do konkretnych osób z niepełnosprawnością w zakresie ich usamodzielniania. W skład takiego zespołu powinni wchodzić: przedstawiciel szkoły, przedstawiciel służb pomocy społecznej, przedstawiciel wybranej organizacji pozarządowej i wreszcie pracownik zatrudniony w samorządzie odpowiedzialny za kontakty z przedsiębiorcami i poszukujący miejsc pracy dla konkretnych osób, a także w oparciu o pozyskane od pracodawców informacje co do konkretnego stanowiska pracy, znajdujący w „systemie” osobę, która spełnia takie oczekiwania. Dla sprawnego działania zespołu korzystnym byłoby rozważenie możliwości udziału w jego pracach lokalnych przedstawicieli pracodawców.

Wydaje się to jednak raczej mało prawdopodobne, dlatego wspomniany wyżej pracownik samorządu powinien też pełnić funkcję informacyjną w środowisku miejscowych pracodawców w celu minimalizowania braków w zakresie rzetelnej informacji co do możliwości zatrudniania osób niepełnosprawnych w ogóle, a z głębszą niepełnosprawnością

intelektualną w szczególności oraz przełamywania występujących nadal w tym obszarze społecznych stereotypów.

W prezentowanym modelu przedstawiciele pomocy społecznej i organizacji społecznych we współpracy ze szkołą to osoby odpowiedzialne za procesy związane przede wszystkim z przygotowaniem do samodzielnego lub wspomaganego mieszkania, przybliżeniem samej istoty i funkcji mieszkania treningowego i wspomaganego, ich założeń organizacyjnych, a także, co niezmiernie ważne, zakresu kompetencji, których ukształtowanie u osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną stanowić będzie warunek konieczny powodzenia takiego rozwiązania. Optymalnym rozstrzygnięciem w tej kwestii będzie zlokalizowanie mieszkania treningowego na terenie lub w pobliżu szkoły, mieszkania w pełnej formule wszystkich niezbędnych pomieszczeń, którego nie może zastąpić zwykła szkolna pracownia. Prowadzenie treningów w zakresie kompetencji związanych z niezależnym samodzielnym mieszkaniem powinno być w zakładanym modelu realizowane we współpracy pomiędzy szkołą i lokalną organizacją pozarządową, a nauczyciele pracujący w ramach tych działań zatrudniani na zlecenie takiej organizacji z uwagi na konieczność podejmowania aktywności, które niezwykle trudno jest realizować wyłącznie w oparciu o przepisy prawa oświatowego.

Program „mieszkanie treningowe” wchodzący w skład projektowanego modelu obejmuje kilka istotnych etapów: etap wprowadzający dla dzieci wieku ok.10 lat realizują zajęcia z nauczycielem w formie odwiedzania mieszkania, dokonania po drodze jakiś prostych zakupów, przygotowania tam posiłku i napojów tam posiłku, wreszcie posprzątania po sobie. Inwentarz trenowanych umiejętności będzie się rozszerzać, a do kolejnego etapu przejdą te dzieci, które opanują ich pełny zakres. Na drugim etapie, zaplanowanym na około 2-3 lata rozszerza się zakres realizowanych czynności i wprowadza coraz więcej sytuacji, w których dzieci wykonują zadania samodzielnie, o większym stopniu złożoności, np. przygotowanie uroczystości urodzinowej ze zrobieniem stosownych zakupów, przygotowaniem całości wydarzenia i posprzątaniem po jego zakończeniu.

Kolejne etapy treningu systematycznie poszerzają spektrum samodzielnie wykonywanych czynności np. pranie i prasowanie, drobne remonty, itp. Docelowo w tym programie zakłada się stopniowe odchodzenie nauczyciela od roli kierującego zespołem na rzecz pozostającego jedynie w kontakcie telefonicznym z jego członkami, którzy wiedzą jak i kiedy skorzystać z jego pomocy, by w konsekwencji doprowadzić do sytuacji, w której przynajmniej część spośród objętych programem uczniów zostaje przygotowana do samodzielnego i niezależnego zamieszkania. Należy rzecz jasna uwzględnić fakt, iż z uwagi na problemy w swoim funkcjonowaniu, jakie immanentnie wpisane są w specyfikę niepełnosprawności intelektualnej, część osób z tym właśnie rodzajem dysfunkcji nie będzie w stanie sobie poradzić całkowicie samodzielnie, dla nich w projektowanym modelu zaproponowana została formuła mieszkań wspomaganych, z około 30% udziałem asystenta społecznego w wykonywaniu wszystkich czynności codziennego życia. Obydwie opisane formy stanowią łącznie spójną propozycję rozwiązania w środowisku lokalnym istotnej z punktu widzenia procesów normalizacyjnych

kwestii samodzielnego mieszkania osób z intelektualną niepełnosprawnością. W przypadku jednak podejmowania próby jej faktycznego wdrażania, wymagać ona będzie z pewnością osadzenia w realiach lokalnych potrzeb, zasobów i możliwości, przy jednoczesnym uwzględnieniu wynikających z projektu podstawowych założeń, że mieszkanie treningowe dotyczy wyłącznie okresu, w którym osoba niepełnosprawna funkcjonuje w strukturach edukacji, mieszkanie wspomagane natomiast wiąże się z etapem dorosłości i stanowi naturalne przedłużenie podejmowanych w tym zakresie działań szkoły, prowadząc w konsekwencji wraz z innymi elementami modelu (m.in. praca zawodowa) prowadzi do samodzielnego i niezależnego życia. Formułę modelu dopełnia wyłoniony w konkursie podmiot ekonomii społecznej, którego pracownicy i wolontariusze spełniać będą istotną rolę w tworzeniu całościowych rozwiązań systemu usamodzielniania. Obecnie brak tego typu rozwiązań. Na uwagę zasługuje też fakt, że koszty obu powyższych rozwiązań są niewspółmiernie niewielkie wobec oczekiwanych efektów społecznych, a w przyszłości mogą stanowić również o obniżeniu kosztów funkcjonowania systemu w całości.

Rzecz jasna trzeba mieć świadomość, że poza opisanym wyżej projektem, funkcjonują na świecie również inne rozwiązania w tym obszarze, polegające przykładowo na tworzeniu specjalnych wielomieszkaniowych budynków zajmowanych przez osoby z niepełnosprawnością, czy nawet całych osiedli, w których osoby takie mieszkają zarówno samodzielnie, jak i w formule wspomaganej, a potencjał tej zbiorowości wykorzystywany jest do świadczenia sobie wzajemnych sąsiedzkich usług sprzyjając w znaczący sposób procesom integracji i poczucia lokalnej wspólnoty.

Proponowany w niniejszym opracowaniu model nie idzie tak daleko skupiając się przede wszystkim na realiach i potrzebach naszej rzeczywistości, wszystkie planowane w jego ramach działania rozpoczynają się w szkole specjalnej i nastawione są wczesne kształtowanie samodzielności uczniów i rozwój ich autonomii. Można sądzić, że w tym kontekście dobrym rozwiązaniem byłoby, aby kwalifikacji do szkoły specjalnej dokonywał nauczyciel (pedagog specjalny) wraz z rodzicami dziecka, takie rozwiązania są już obecne we wspomnianym systemie na terenie Niemiec, gdzie o zakwalifikowaniu do tego typu placówki nie decyduje wyłącznie stopień upośledzenia (w Polsce jak wiadomo stanowi on podstawę wydania orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego). Tego typu podejście wydaje się być bardziej pragmatyczne, daje bowiem rodzicom przestrzeń do podejmowania decyzji. Również w kontekście lansowanego obecnie społecznego ujęcia niepełnosprawności odchodzi się od diagnostyki ukierunkowanej na uszkodzenie na rzecz diagnozowania potencjalnych możliwości i kompetencji jednostki.

Określenie tylko i wyłącznie poziomu inteligencji ogólnej, jak zauważa K.P. Boehringer już dzisiaj nie wystarcza, „(...) istnieją bowiem obszary kompetencji, które wymykają się naszym dotychczasowym obserwacjom i rozumieniu tego zjawiska. (...) potrzeby, jak i umiejętności, a także indywidualne zasoby rozwojowe osób z niepełnosprawnością powinny

być obserwowane przede wszystkim w zakresie możliwości rozwoju różnych kompetencji. (Boehringer, 2007, s. 150 – tłumaczenie własne).

Można zatem wyróżnić kilka etapów organizacji procesów edukacyjno-terapeutycznych w szkole, zakończonych etapem finalnym poświęconym głównie przygotowaniu do samodzielnego, dorosłego życia i pracy zawodowej. Na tym etapie uczniowie uczą się poprawnie wykonywać pracę na wybranych stanowiskach, są zaznajamiani z zasadami BHP w miejscu pracy. Wyjaśniane są również kwestie związane ze stroną formalną zatrudnienia, tj. z prawami i obowiązkami pracownika i pracodawcy, oraz sposobami wynagrodzenia. Uczniowie odbywają w tym czasie co najmniej dwutygodniowe praktyki. Dostrzegana jest także istotna rola rozwijania umiejętności spędzania wolnego czasu oraz dbałości o nawiązywanie i utrzymywanie relacji społecznych zarówno na terenie szkoły, jak i poza nią.

W niemieckim modelu zatrudnienia wspomaganego przewidziano następujące etapy: wybór pracownika, diagnozę zdolności do pracy, znalezienie pracodawcy i stanowiska pracy, przygotowanie stanowiska do potrzeb pracownika niepełnosprawnego oraz działania w środowisku pracy (przygotowanie pracodawcy i współpracowników), szkolenia zawodowe z lub bez pomocy osobistego asystenta zawodowego, zatrudnienie osoby niepełnosprawnej oraz opieka w celu utrzymania zatrudnienia (zob. Szczupał, 2009.) Niestety, brak takich rozwiązań w dotychczas działającym systemie rehabilitacji zawodowej w Polsce.

Wydaje się, iż nowa podstawa programowa z 14 lutego 2017 r. daje dużo większe szanse na realizację programu nastawionego na aktywizację społeczną i zawodową osób z niepełnosprawnością intelektualną. W opisywanym tu modelu ważną rolę odgrywa stworzenie narzędzi diagnozy oceniających możliwości aktywizacji społecznej i zawodowej uczniów, a także wdrażanie ich do stosowania w postaci np. aplikacji internetowych oraz przeszkolenie użytkowników w tym zakresie.

W chwili obecnej podstawowym narzędziem oceny aktywności społecznej osób z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną są skale PAC i dużo rzadziej skala PAS Gunzburga w dostosowaniu T. Witkowskiego, które nie obejmują swą oceną niektórych, uznawanych dziś za istotne obszarów aktywności osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak na przykład korzystanie z technologii informatycznych, czy sfera aktywności seksualnej. Brakuje również narzędzi do badania kompetencji zawodowych z wyjątkiem nielicznie stosowanych autorskich arkuszy obserwacji.

Można stwierdzić, iż w oparciu o omówione wyżej propozycje diagnostyczne realnym jest utworzenie i wystandaryzowanie narzędzia o roboczej nazwie Arkusz Poziomu Rozwoju Społecznego APRS w wersji dla dzieci i młodzieży oraz w wersji dla dorosłych, a także skonstruowanie funkcjonalnych narzędzi oceny kompetencji zawodowych w dowolnym zawodzie. Propozycje takich narzędzi zostały wypracowane w przywoływanym już wcześniej projekcie EFS „Zrobimy to sami” (zob. Kruk-Lasocka, Flanczewska-Wolny, Dziuba, Wolny, 2013).

Możliwe jest tu także wykorzystanie metody ePortfolio w oparciu o portal MAHARA. Jest to nowatorskie rozwiązanie pozwalające na planowanie i dokumentowanie rozwoju uczniów w systemie coachingowym w pracy indywidualnej i w grupie (rozwiązanie było z powodzeniem testowane w projekcie EFS pt. „Zrobimy to sami” (Kruk-Lasocka, Flanczewska-Wolny, Dziuba, Wolny, 2013). Stworzone narzędzia oceny trzeba rzecz jasna powiązać z oddziaływaniem edukacyjnym i rehabilitacyjnym wg opracowanych zasad w specjalnych laboratoriach. Zgodnie z zasadami pracy z osobami z głębszą niepełnosprawnością intelektualną realizowane działania można podzielić na działania o charakterze podstawowym i wspomagającym.

1. Działania podstawowe realizowane są w laboratorium komunikacji społecznej wg opracowanych, przetestowanych i wdrożonych programów edukacyjnych nastawionych na kształtowanie zdolności do samodzielnego i niezależnego życia oraz rozwijanie umiejętności w ramach modelu mieszkania treningowego.
2. Działania wspomagające prowadzone po przeprowadzonej diagnozie funkcjonalnej wg każdorazowo indywidualnie monitorowanego programu w następujących laboratoriach: Laboratorium ruchu odpowiedzialnym za działania fizjoterapeutyczne, sport niepełnosprawnych, rekreację ruchową, architektoniczne rozwiązania typu ścieżek rozwojowych, czy ogrodu sensorycznego, Laboratorium neuroedukacji nakierowane na wspomaganie funkcjonowania z wykorzystaniem nowoczesnych metod np. Biofeedback, TDCS, Metoda Warnkego, Tomatis, XBox i Kinetic, Play attention, oraz terapię neurologopedyczną, Laboratorium sztuki wspomagające rozwój działalności artystycznej osób niepełnosprawnych i wykorzystujące różnorodne techniki arteterapii.
3. Działania nastawione na zatrudnianie osób z niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku pracy, pomimo, że niektóre elementy są znane i częściowo stosowane w Polsce, w proponowanej postaci stanowią całkowicie innowacyjne i kompleksowe rozwiązanie.

Należy podkreślić, że propozycje przedstawione w opisywanym modelu mają charakter przede wszystkim organizacyjny i generują potrzebę przemodelowania zasad funkcjonowania obecnych w systemie zakresów czynności zatrudnionych pracowników, wymagają też uruchomienia dodatkowych kosztów związanych z zatrudnieniem pracownika w strukturach samorządowych zajmującego się poszukiwaniem miejsc pracy oraz kosztów związanych z finansowaniem działania organizacji pozarządowych odpowiedzialnych za prowadzenie mieszkań treningowych i wspomaganych i udzielanie porad prawnych. W tym ostatnim zakresie możliwe jest dokonanie wnikliwej analizy kosztów różnego rodzaju zajęć w szkole i przeznaczenie części z nich na finansowanie nowych rozwiązań. Z całą pewnością można stwierdzić, iż proponowane rozwiązania stwarzają szansę na bardziej sprawiedliwe i ekonomicznie racjonalne wykorzystanie kosztów organizacji tych procesów zarówno w sferze edukacji, jak i pomocy społecznej. Wypracowany model powinien być doskonalony i uzupełniany o nowe rozwiązania wynikające ze zdobywanych w toku jego wdrażania doświadczeń.

Podsumowanie i wnioski

Programy edukacyjne i rehabilitacyjne realizowane w szkołach specjalnych zawierają wiele ciekawych propozycji aktywizujących w wielu obszarach działania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, nie są jednak niestety korelowane z przedsięwzięciami innych podmiotów społecznych pracujących na rzecz tej grupy osób i spójnie nastawione na tworzenie dla nich przestrzeni do samodzielnego i niezależnego życia.

Warsztaty Terapii Zajęciowej i Domy Pomocy Społecznej a nawet Zakłady Aktywności Zawodowej to aktualnie niewystarczająca propozycja. Konieczne jest wypracowanie modelu pozwalającego na samodzielne lub wspomagane mieszkanie, pracę zawodową, najlepiej na otwartym rynku pracy oraz godne życie.

Brak jest opracowań dotyczących rozwiązań architektonicznych dla sektora edukacji, rehabilitacji i rekreacji osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz programów wsparcia prawnego, z wyjątkiem programu "selfadvokatura" realizowanego w kołach Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.

Kolejny problem stanowi bezrobocie w omawianej grupie osób. Ze statystyk GUS wynika, iż na koniec IV kw. 2016 r. aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych powyżej 16 lat wynosiła 13,7%. Jednym z powodów niepodejmowania zatrudnienia przez osoby mające przyznaną rentę z tytułu niepełnosprawności lub rentę socjalną jest obawa jej utraty właśnie z powodu podjęcia zatrudnienia. Następnie brak podejmowania zatrudnienia wynika z utrwalonych środowiskowo zachowań społecznych, któremu towarzyszy bardzo niewielka oferta miejsc pracy, utrudnienia formalno-prawne a także brak skutecznych sposobów przygotowywania tej grupy osób do pracy (dane z konferencji naukowych, publikacji naukowych m.in. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych, 2016 r.).

Osoby, o których tutaj mowa cechuje ponadto zaniżona samoocena i niski poziom motywacji do zmiany, a także poczucie braku perspektyw na godne życie społeczne i zawodowe. W wieku 24 lat muszą oni zakończyć naukę i jedyną perspektywą jest oczekiwanie na miejsce w Warsztatach Terapii Zajęciowej lub w nielicznych Zakładach Aktywności Zawodowej.

Ich trudną sytuację pogłębia fakt często niewystarczającego wsparcia ze strony środowiska rodzinnego. Podsumowując, największe problemy z adaptacją społeczną i zawodową dotyczą osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną pozostających poza systemem wsparcia, osób oczekujących na miejsce w Warsztatach Terapii Zajęciowych, uczniów szkół specjalnych i wreszcie osób przebywających co prawda w Warsztatach Terapii Zajęciowych, ale szukających swego miejsca w otwartym środowisku oraz osób z chorobami psychicznymi. Opisane kwestie to tylko część najważniejszych formułowanych obecnie problemów tej grupy osób. Mimo podejmowanych różnego rodzaju działań brak jest rozwiązań o charakterze kompleksowym, koniecznym staje się więc podejmowanie inicjatyw zmierzających do

przebudowania koncepcji wspierania tych środowisk, by można było rzeczywiście stwarzać realną przestrzeń dla normalizacji ich życia. Istota społeczeństwa o zrównoważonym rozwoju nie opiera się bowiem jedynie na wspieraniu intelektualnych elit, ale na upowszechnianiu idei uczenia się i rozwoju przez całe życie. Proponowany tu model rozwiązań systemowych w lokalnym środowisku może stanowić taką właśnie propozycję.

Bibliografia

1. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych (2016). *Zeszyty Naukowe*, 2, 4. Warszawa: Krajowa Izba Gospodarczo-Rehabilitacyjna.
2. Boehringer, K.P. (2007). *Verselbstandigung von Menschen mit Besonderen Begabungen und Beduerfnissen* W M. Flanczewska-Wolny (red.), *Jakość życia w niepełnosprawności – mity a rzeczywistość*. Gliwice-Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls",
3. Flanczewska-Wolny, M., Wolny, J. (2008). Modele budowania autonomicznego życia osób z upośledzeniem umysłowym na przykładzie wybranych doświadczeń polskich i niemieckich. W T. Żółkowska, M. Wlazło (red.), *Socjopedagogiczne aspekty osób niepełnosprawnych, t. III*. Szczecin: Minerva, Wydawnictwo Naukowe WH.
4. Kościelska, M. (1998). *Oblicza upośledzenia*. Warszawa: PWN.
5. Krause, A. (2000). *Integracyjne złudzenia ponowoczesności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls".
6. Krause, A. (2010). Inny w paradygmacie humanistycznym. *Niepełnosprawność*, 4. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.
7. Krause, A. (2011). *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*. Warszawa: PWN.
8. Krause, A., Żyta, A., Nosarzewska, S. (2010). *Normalizacja środowiska społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne "AKAPIT" s.c.
9. Kruk-Lasocka, J., Flanczewska-Wolny, M., Dziuba, D., Wolny, J. (2013). *W drodze do samostanowienia osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Katowice: Wydawnictwo Stapis.
10. Szczupał, B. (2009). Działalność asystentów osób z niepełnosprawnością na rzecz rehabilitacji społecznej i zawodowej w Niemczech. W I. Chrzanowska, B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik (red.), *Miejsce innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Trudy dorastania, trudy dorosłości*. Łódź: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Edukacyjna Grupa Projektowa.
11. Wolny, J. (2009). Współpraca ośrodków naukowych i samorządów lokalnych w organizowaniu systemu usamodzielniania osób z upośledzeniem intelektualnym (na przykładzie okręgu ENZ w Niemczech). W D. Baczała, J. Błeszyński, M. Zaorska (red.), *Osoba z niepełnosprawnością – opieka, terapia, wsparcie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

12. Wolny, J. (2013). Idea i możliwości wykorzystania ePortfolio w pedagogice specjalnej. W T. Żółkowska, M. Wlazło, (red.), *Oblicza terapii – edukacja i rehabilitacja osób niepełnosprawnych*. Minerwa, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe WH.
13. Wolny, J. (2013). Osoby z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku pracy (na przykładzie rozwiązań Badenii-Wirtembergii). *Niepełnosprawność*, 9. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.
14. Żółkowska, T. (2011). Normalizacja – niedokończona teoria praktyki. *Niepełnosprawność*, 5, Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.